КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

КУЗЬМЕНКО Тарас Григорович

УДК 94(477)+930.85

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО РУХУ

26.00.01 – теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата культурології

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури і туризму України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету культури і мистецтв, **ЯРЕМЧЕНКО Валентина Дмитрівна**, професор кафедри культурології.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор, **ДАНИЛЕНКО Віктор Михайлович**, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України II пол. XX ст. Інституту історії України НАН України.

кандидат історичних наук, **ГУЙВАНЮК Микола Романович**, доцент кафедри історії Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Захист відбудеться "____" травня 2009 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради +Д 26.807.02. Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01131 м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01131 м. Київ, вул. Щорса, 36.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В XXI столітті відбувається оновлення автентичних національно-культурних цінностей в українському суспільстві, які склалися впродовж тисячолітньої історії формування української народності, нації, держави. Протягом цієї історії було втрачено багато духовно-культурних цінностей, особливо за часів панування Австро-Угорської та Російської імперій. Це такі національні реліквії, як: державні символіка та атрибутика, традиції, обряди, культурно-мистецькі твори, храми, ікони та інші атрибути української національної ідентичності.

За часів Радянської України було сформовано і нову систему ідеологічно-культурних цінностей на основі марксистсько-ленінської філософії та комуністичної ідеології матеріалістичного світогляду, де духовна основа зайняла чи не останнє місце. За цей відрізок радянської історії українське суспільство поступово втрачало свою ментальну, самобутню, духовну основу, яка традиційно склалася та соціалізувалася впродовж віків. Гуманне ставлення до людини, навколишнього середовища, почуття рідного дому та Батьківщини, любов до землі, чутливості та гостинності, віра в справедливість – ці та інші ознаки і склали основу української національної духовності, яка протягом віків була зафіксована в українському фольклорі, усній, писемній народній творчості, в обрядах і традиціях та в інших джерелах. Через призму усної народної творчості український народ передав усю свою любов до землі, історії, історичних подій, героїчних персоналій, своє бажання жити в мирі з сусідніми народностями. Через віки формував і плекав надію самостійної, незалежної, соборної державності, яка і стала основою національної ідеї та однією зі складових національної духовної культури українського народу.

Національна ідея остаточно сформувалася в добу національно-визвольних війн, за часів козацтва, як реальна можливість утворення козацької республіки та її складових, а в подальші історичні періоди була теоретично обґрунтована теоретиками українського націоналізму, і надалі доповнювалася, утверджувалася і розвивалася всіма національними патріотичними силами українців. З-поміж них належне місце в історії України зайняли Українські січові стрільці, які продовжували цей історичний процес, і закріпили старі народні, культурно-мистецькі й національні цінності та створили блок нових духовно-патріотичних основ українства. Українські січові стрільці були творцями нових форм духовної, національно-державної, культурно-мистецької творчості, а також носіями нових ідей і політичних устремлінь.

Саме в цьому середовищі виникають і розвиваються нові напрямки в літературно-публіцистичній діяльності, художньо образотворчому мистецтві, музиці та поезії. Особливо це стосується розвитку та популяризації стрілецької

пісні "Ой, у лузі червона калина похилилася", яка перетворилася на своєрідний народний гімн. Вона була і залишається не лише гаслом Українських січових стрільців, а й національним символом всієї України. Так на основі стрілецької пісенно-поетичної, літературно-публіцистичної спадщини зароджувалися нові духовно-культурні цінності, увібравши в себе найкращі зразки національних духовних скарбів попередніх поколінь. Духовна культура українського народу та його збройних формувань Українських Січових Стрільців була вищою формою національного самоусвідомлення, устремління у формуванні нації та держави.

Тому в XXI столітті в період нового творення держави та нації, громадянського суспільства дуже важливим стає відродження головних рис та ознак української духовної ментальності, на засадах яких відбувається консолідація української нації та формується нова ідея й ідеологія розбудови національної державності.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до цільової комплексної програми досліджень із культурології КНУКіМ, зокрема за планами науково-дослідної роботи кафедри культурології "Трансформаційні процеси в культурі та мистецтвах України" (державний реєстраційний номер № 0107U009539).

Мета дослідження – полягає в комплексному вивченні основних форм національної, культуротворчої діяльності Українських січових стрільців та їхньої ролі в духовній культурі українського народу.

Відповідно до мети визначено такі завдання:

– проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;

– визначити теоретичні та методологічні засади дослідження;

– з'ясувати соціально-політичні, історико-культурні умови і тенденції розвитку української духовної культури II половини XIX – початку XX століття;

– виявити суспільні чинники, що впливали на структурування суспільного життя Галичини та формування державної національної ідеї;

– виявити обставини формування військово-політичної культури Українських січових стрільців;

– з'ясувати роль Українських січових стрільців у формуванні та збереженні духовних національних цінностей;

– проаналізувати пісенно-поетичну, літературно-публіцистичну, театрально-мистецьку творчість Українських січових стрільців;

– висвітлити громадсько-культурну діяльність Українських січових стрільців.

Об'єкт дослідження – культура українського народу в XIX – XX століттях.

Предмет дослідження – духовна культура Українських січових стрільців та їхній вплив на розвиток національно-культурного руху в Україні.

Хронологічні рамки визначаються історичним періодом створення перших молодіжних стрілецьких організацій 90-х років XIX століття, військ-

кових українських загонів та їхньої участі у Визвольних змаганнях українського народу 1914-1918 років.

Джерельну базу дисертаційної роботи становлять документи і матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, зокрема, ф. 353 Легіон Українських Січових Стрільців – документи, інструкції, відозви, листи, облікові картки, списки представлених до нагород, діяльність Пресової квартири УСС, Коша УСС та ін., ф. 360 В.Старосольського – інструкції, звіти, розпорядження, особисті листи стрільців до Української Бойової Управи; Центрального державного історичного архіву України в м. Києві ф. 581 – колекція документів про діяльність урядів та армій УНР; Центрального державного архіву вищих органів влади та управління ф. 4097 – Кіш Українських Січових Стрільців; фонди рукопису державної історичної бібліотеки України, національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, національної бібліотеки України ім. В.Стефаника м. Львова, бібліотеки О.Ольжича при НАН України.

Теоретико-методологічними засадами історичного дослідження є принцип історизму при висвітленні об'єкта вивчення. Характер та завдання дисертаційного дослідження зумовили застосування окремих загальнонаукових та культурологічних методів: історико-ретроспективного, системного, порівняльного, аналітичного, ілюстративного, які логічно-послідовно в хронологічному порядку сприяли вибудовуванню процесу становлення історико-культурологічного явища Легіону Українських січових стрільців у загальнонаціональний контекст визвольного руху.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– розкрито історичну послідовність формування поняття "духовна культура" в історико-філософському контексті;

– проаналізовано та визначено головні фактори духовної культури Українських січових стрільців;

– відтворено процес формування військово-політичної культури Українських січових стрільців;

– визначено ступінь участі Українських січових стрільців у національних процесах творення держави і нації.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що фактичний матеріал, теоретичні положення та висновки можуть бути використані для підготовки фундаментальних праць з історії України, історії і теорії культури, а також при написанні навчальних посібників з курсу "Українська культура", спецкурсів "Розвиток української культури на зламі століть (кін. XIX – поч. XX ст.)","Духовна культура Українських січових стрільців", а також для оновлення експозицій музею.

Апробація результатів дисертації. Одержані результати були апробовані автором у доповідях на всеукраїнських, регіональних та обласних наукових

конференціях, а саме: на V міжнародній науково-практичній конференції "Молодь в умовах нової соціальної перспективи" (Житомир, 2003), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Українська культура в контексті наукових досліджень і реалій" (Київ, 2006), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції "Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі" (Київ, 2007), науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу та студентів Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, 2000 – 2006).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 6 одноосібних статтях у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг текстової частини становить 170 сторінок, список літератури становить 352 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, розкрито її зв'язок з науковими програмами і планами, визначено мету та конкретні завдання дослідження, його об'єкт, предмет, хронологічні межі, джерельну базу, розкрито наукову новизну та практичне значення, наведено відомості про апробацію та впровадження результатів здійсненої роботи.

У першому розділі – "Теоретико-методологічні засади дослідження" – проаналізовано історіографію теми, охарактеризовано джерела, в історико-культурологічному контексті розкрито еволюцію поняття "духовна культура".

У підрозділі 1.1 – "Історіографічна та джерельна база дослідження" – йдеться про те, що перші згадки про Українських січових стрільців містяться в монографіях з історії України видатних істориків, таких, як М.Грушевський, І.Крип'якевич, Д.Дорошенко, Н.Полонська-Василенко та інші, які в історичній хронології охарактеризували загальні процеси становлення військово-політичної організації під загальною назвою "Українські січові стрільці". Зокрема в колективній монографії "Історія української культури" за редакцією І.Крип'якевича, в підрозділі "Поезія стрілецького життя", автором якого був В.Радзикевич, висвітлено пісенно-поетичні твори із духовної спадщини стрілецтва.

Значний доробок із загальної історії стрілецтва було опубліковано поза межами України, більшість авторів були безпосередніми учасниками тих подій (О.Думін, "Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914 – 1918 роки", Б.Гнатевич "Українські Січові Стрільці", І.Іванець, М.Горбовий, В.Левицький, Г.Гладкий та Н.Гірняк "Українські Січові Стрільці. 1914 – 1918 роки"). У цих

творах розкрито процес становлення та формування військових загонів українських січових стрільців від початку існування таких молодіжних спортивних товариств і організацій, як "Сокіл", "Січ", "Пласт" – до бойових дій за участі стрілецьких частин у національно-визвольному русі 1914 – 1921 років.

Ці автори ретельно описують процеси військово-політичної історії та соціально-побутового життя, звертаючи увагу на українознавчу, освітньо-просвітню, культурно-мистецьку, ідеологічну діяльність Українських січових стрільців як у межах збройного формування, так і серед широких верств населення Закарпаття, Галичини, Волині, Наддніпрянської України. Зокрема, у праці С.Ріпецького "Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин" розповідається про створення українознавчих курсів, гуртків, шкіл із вивчення рідної мови, української географії, історії, про діяльність мистецько-творчих осередків (стрілецького хору, оркестру), їхній національно-творчий репертуар.

Доповнюють досліджувану проблему мемуарні твори учасників тих подій, опубліковані за кордоном. Вони містять особисті враження, спостереження, роздуми про різноманітні аспекти стрілецької творчості та громадсько-політичної діяльності. Особливістю мемуарної літератури є те, що в ній яскравіше і колоритніше, ніж в інших джерелах, відображено дух часу, настрої і поведінку керівництва, рядових стрільців у різних сферах громадського і культурного життя. Це твори М.Голубця, М.Галущинського, С.Шухевича, К.Левицького, М.Заклинського, Р.Давнього, М.Островерхи, Н.Гірняка, М.Угрина-Безгрішного, в яких характеризуються стрілецькі творчі осередки – бібліотеки, оркестри, театр та інші форми духовної діяльності.

Російсько-радянська історіографія намагалася відтворити історію національно-визвольних змагань як ворожу радянській владі, вважала цей рух буржуазно-націоналістичним, антибільшовицьким, контрреволюційним. Стрілецькі загони вважалися терористичними організаціями "Меча і крові". В "Українській Радянській Енциклопедії" зазначено: "Українські січові стрільці були створені з ініціативи буржуазної націоналістичної головної ради і уніатської церкви, які прагнули відірвати Україну від Росії...". Самих стрільців вважали представниками західноукраїнської буржуазії та куркульства. Саме в такому дусі написано інші праці з даної теми, наприклад: Т.Ржезич, В.Цуркан, "Розшукуються", В.Хасанський, "За чужим возом", Я.Королевич, "Самостійники на продаж", І.Компанієць, "Революційний рух в Галичині, Буковині та закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня", "Становище боротьби трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX століття" та ін. Саме таку історію вміло використовували радянські ідеологи для дискредитації українського національного руху та його лідерів. Особливо активно поширювалися ці гасла серед широких малоосвічених верств населення України, наслідки чого

відчуваємо й сьогодні. Такі матеріали тривалий час домінували в закладах освіти, зокрема в курсах загальної історії та історії Радянського Союзу як на рівні загальноосвітньої школи, так і на рівні вищої і наукової. Внаслідок цього українська народність втратила майже три покоління національно свідомої молоді, зазнала національного гноблення, приниження та нищення тих паростків національного духу, що довго зберігалися в ментальності нашого козацького народу та січових стрільців.

Із проголошенням незалежності України відбувається процес формування сучасної української історіографії. В останнє десятиліття XX століття історії стрілецького руху присвятили свої монографії, статті, нариси сучасні автори: В.Бережинський, Б.Якимович, С.Горєвалов, К.Науменко, М.Литвин; дисертаційні дослідження на ступінь кандидата історичних наук М.Лазарович, А.Каляєв та М.Гуйванюк. Поряд з історією січового руху, вони певною мірою розкривають процеси розвитку освіти, концертної діяльності стрілецьких музичних колективів, їхньої просвітницької роботи.

Таким чином, в українській історіографії досі не створено синтетичних праць у галузі теорії та історії культури, культурології з духовної спадщини Українських січових стрільців. Маємо лише окремі опубліковані дослідження про різні форми національно-ідеологічної, просвітницької, українознавчої, літературно-публіцистичної, мистецько-художньої творчості. Тому набуває актуальності в новітніх умовах національного державотворення дослідження соціалізації спадкоємності, збереження старих та творення нових духовних, культурних цінностей як основи національної особливості та ідентичності української нації.

У підрозділі 1.2 – "Історична еволюція поняття духовної культури" – розглянуто духовну культуру, яка є не якимсь застиглим результатом людської діяльності, а була і залишається результатом постійного творення й накопичення культурних надбань, як окремої нації, так і людства в цілому. Сутність духовної культури на сьогодні визначається системою її цінностей, що утворюються у процесі самопізнання людини, її прагненням знайти своє місце в навколишньому світі та відповідним ставленням до інших людей.

Духовна культура кожного народу – це цілісна, багатоструктурна система, в якій всі компоненти (виховання, освіта, наука, мистецтво, філософія, право, політична культура, ідеологія) збалансовані, злиті воєдино і скріплені традиціями, історичною пам'яттю. В науково-теоретичному значенні духовна культура розглядається як сукупність досягнень у науці, художньо-мистецькій культурі, організації державного устрою і суспільних відносин.

Українська духовна культура творилася шляхом самобутнього, етнонаціонального розвитку, увібравши й загальнолюдське, притаманне всім етносам.

Початкові форми її були закладені ще в доісторичний період з розвитком міфологічного світогляду. Цей період уявлень і вірувань є світоглядною основою первісних релігій та поетичної системи обрядово-звичаєвої, усної народної творчості. У міфах людина прагнула пояснити й упорядкувати навколишній світ. Цей світогляд українського народу зазнавав тривалої і складної еволюції, яка загалом відповідає закономірностям світового процесу становлення і розвитку духовності на шляху від міфології до релігії й філософії. Духовною основою українського суспільства стали культурні та мистецькі цінності стародавніх культур язичницького, первісного періоду, культури раннього та середнього віків. Вони сформувались у вигляді духовної, сакральної, оригінальної та матеріальної культури за доби Київської Русі.

Значну роль у подальшому розвитку національної духовної культури українців відіграло козацтво, що було своєрідним історичним явищем у процесі формування української народності та нації, етнічної національної самосвідомості, національної ідеї та ідеології, вищої форми суспільної свідомості. Українське козацтво було не лише військовим, а й соціальним, політичним, державним, педагогічним, культурним явищем. Концепція козацького педагогічного, військово-героїчного виховання та гартування увібрала ідейно-моральний, емоційно-естетичний, психолого-педагогічний, військово-спортивно-оздоровчий досвід, що відтворював традицію епохи русичів, козацької республіки.

Таким чином, вже на цьому етапі в духовній культурі були закладені ті консолідуючі фактори етносу, що стали характерними для українського народу, виражаючись у внутрішньому психоемоційному наповненні спільних історичних переживань, психічному складі спільноти, об'єднаної релігією, побутом, мовою, а також ідейними устремліннями і бажаннями жити за своїми звичаями. На основі цих особливостей формується і певний тип соціального зв'язку, спадкоємності між староруським і новим українсько-козацьким періодом духовного розвитку суспільства. Процес відродження української ідентичності на основі спільної національної духовності розпочався в період загальноєвропейського процесу формування націй і держав XIX століття, увійшовши в українську історіографію під загальною назвою українського національно-культурного відродження. Провідною складовою національного руху була культурно-мистецька еліта, зокрема М.Максимович, М.Костомаров, Т.Шевченко, М.Куліш, М.Драгоманов, В.Антонович, І.Франко, Л.Українка та інші. Вони заклали головні елементи ознак української нації в історії, мові, етнографії, літературі, театрі, музиці, врешті, дали історико-теоретичне обґрунтування національно-культурного руху, відродження національної ідеї. Біля витоків нової української національної ідеї стояли визначні українські постаті – М.Міхновський, Д.Донцов, М.Грушевський, В.Липинський, які розглядали духовну культуру як основу національно-культурного відродження. Їхні

концепції набули практичного втілення в організації військових молодіжних організацій, що згодом трансформувалися в Легіон Українських січових стрільців. Такі відомі стрілецькі діячі як В.Старосольський, В.Кучабський, Д.Вітовський, Т.Мелень сформували стрілецьку ідеологію, що стояла на засадах відновлення українських збройних сил як головної передумови державного будівництва.

Таким чином, духовна культура Українських січових стрільців – це результат їхньої діяльності в межах психологічно-ментального, ціннісно-емоційного відчуття національної ідентичності, вираженої в національно-державницькій, просвітній діяльності, пісенно-поетичній, літературно-публіцистичній, художньо-мистецькій творчості.

У другому розділі – "Історичний контекст формування загонів Українських січових стрільців" – проаналізовано геополітичні передумови історії України напередодні та протягом українського національного відродження, внаслідок яких утворилися загони Українських січових стрільців як первинна форма українського національного війська для забезпечення державницьких основ внутрішнього та зовнішнього життя.

У підрозділі 2.1 – "Соціально-політичні обставини" – розкрито основні фактори існування українського народу в межах інкорпораційного стану України у складі Російської, Австро-Угорської імперій протягом XIX – початку XX століття та його наслідки.

Початки такого процесу розпочалися з розгрому Кирило-Мефодіївського братства, Валуєвським та Емським указами, якими заборонялося друкувати духовні та популярні україномовні книги, закрито газету "Чернігівський листок", заборонено український театр та ін. Внаслідок такої цілеспрямованої денаціоналістичної політики не було видано жодної української книжки. З російськомовних текстів викреслювалися навіть окремі українські слова. Адміністративних репресій зазнали відомі українські діячі, серед яких: О.Кониський, П.Чубинський, П.Єфименко, В.Лобода, С.Ніс та ін.

Ситуація в Західній Україні, більша частина якої перебувала у складі Австро-Угорської імперії, була толерантнішою, особливо після революційних подій 1848 року, коли Австро-Угорщина стала конституційною монархічною імперією з правовою основою державного розвитку. Офіційно вона декларувала національну рівноправність у школах, державних установах і судах, право народів на вільний розвиток. Австрійська Конституція давала кожному народу можливість національного розвитку та політичної боротьби за свої права. Завдяки такій політичній ситуації український національний рух тут набув масштабного розвитку, виразних соціально-політичних, культурно-мистецьких проявів.

У середині 70-х років XIX століття в Галичині з'являється молода українська інтелігенція, що прагнула надати українському рухові модерного, європейського характеру. Головним її завданням було ознайомити широкі народні маси з прогресивними європейськими демократичними перетвореннями на шляху побудови нації і держави. Із виникненням наприкінці XIX століття українських партій національно-культурний рух виходить за межі інтелігентного середовища і проникає в широкі народні маси. Це створює умови для формування масового політичного руху на основі національних самобутніх ознак. Цей національно-народний рух скеровує нова енергійна й активна молодь Галичини, організована спочатку в молодіжні спортивні, протипожежні, гімнастичні організації і товариства для відродження козацьких військово-культурних традицій.

У підрозділі 2.2 – "Українські січові стрільці та передумови утворення українського війська" – розкрито процес розгортання національно-визвольного руху, до якого приєдналися молодіжні організації "Молода Україна", "Січ", "Сокіл", "Пласт", "Січові стрільці".

У цих товариствах вивчали українську мову та історію, класичну та модерну українську літературу, збирали етнографічний та фольклорний матеріал, влаштовували літературні вечори, концерти і вистави, прагнули пробудити національну самосвідомість, насамперед української молоді краю. На той час до цих молодіжних організацій належали і були активними діячами І.Франко, О.Терлецький, В.Навродський, І.Пулюй, брати Барвінські та інші. Для поширення своїх ідей та популяризації діяльності її учасники неодноразово вдавалися до публічних виступів, маніфестацій, зборів. Приміром, представники "Молодої України" очолили боротьбу за українізацію Львівського університету, що переросла у масові страйки та демонстрації.

Важливим елементом розвитку молодіжного руху стало впровадження фізичної культури, що передбачало високу військову організацію вишколу та фізичного гартування, закладену ще за козацьких часів. Згодом ці організації набули вигляду військового братства, в яких постійно виконувалися військові, гімнастичні та протипожежні вправи та марші, підтримувалася товариська дисципліна і підпорядкованість обраній старшині. Свій вишкіл, організованість та вміння січовики демонстрували на щорічних повітових та крайових святах. Їх також вчили орієнтуватися на місцевості з використанням картографії для розвідування, теорії стрільби та зберіганню зброї. З огляду на те, що діяльність військових гуртків була нелегальною і всіляко переслідувалася польською жандармерією, її члени змушені були набувати військового вишколу вночі або в лісі.

Отже, головним завданням молодіжних товариств і організацій спочатку було національно-краєзнавче, військово-спортивне виховання, однак з роз-

витком організованого національного руху вони трансформувалися у військово-мілітарні загони на засадах козацьких звичаїв і традицій, на основі ідеї жити вільно, незалежно на своїй землі. Ця ідея набирала практичного значення зі становленням загонів Українських січових стрільців як першого українського війська з національними символами і відзнаками, що стає на захист своєї рідної землі, Батьківщини, нації та її державності.

У третьому розділі – "Культура Українських січових стрільців як одна зі складових відродження нації" – проаналізовано процес національно-патріотичної, культурно-просвітницької, пісенно-поетичної, театрально-мистецької творчості стрілецтва в контексті загальнонаціональних духовно-культурних процесів в Україні першої чверті XX століття. Стрілецька пісня, поезія, любовна лірика, балади стали продовженням давніх українських фольклорних традицій із новим патріотичним змістом.

У підрозділі 3.1 – "Формування військово-політичної культури" – проаналізовано становлення й розвиток стрілецької ідеології, що значно доповнила загальнонаціональну стратегію і спричинила зростання та широку популяризацію загальноукраїнської ідеї побудови власної соборної української держави.

Розглянуто ідейно-політичну роботу стрільців, що здійснювалася різними способами та методами в контексті національно-політичного відродження і військових обставин першої світової війни та української революції.

Розглянуто бойовий досвід боротьби за державність, що впливав на їхній світогляд, який сформував нову українську політичну думку в Україні. Розкрито стрілецьку ідеологію, що творилась і розвивалася на зборах і під час дебатів старшин і стрільців, у численних промовах з нагод відходу на фронт, релігійних та національних свят, шевченківських маніфестацій, під час поховання загиблих товаришів, освячення стрілецьких могил і пам'ятників і т. ін. Крім того, вона розвивалась у формі численних нарисів, доповідей, лекцій, звернень, листів з фронту і т. ін. Таким яскравим прикладом була стрілецька присяга, зокрема її слова: "Я, Український січовий стрілець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорозькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму рідному краєві, боронитиму перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої каплі крові". Розкрито основні засади національно-державницької ідеології, що розвивалася відповідно до історичних та геополітичних обставин того часу. Акцентовано на діяльності головних стрілецьких ідеологів, таких як: В.Старосольський, Т.Мелень, Д.Вітовський, О.Назарук, І.Балюк, М.Опока, В.Кучабський, М.Угрин-Безгрішний, В.Дзісковський, А.Лотоцький, М.Заклинський, А.Баб'юк (М.Ірчан) та ін. У таких часописах, як "Відгуки", "Січові Вісті", "Запорізькі вісті", "Сокільські вісті", "Вісті з Запорожа", " На соколиних крилах", "Вісник Союзу визволення України", "Діло", "Шляхи" формувалися головні засади стрілецької національно-держав-

ницької ідеології, що спиралася на такі державотворчі принципи: "Наша мета – незалежна і соборна Українська держава. Ми, військо України, йдемо до тієї мети слідами І.Мазепи і, згідно з "Заповітом" Т.Шевченка, щоб ту важкодосяжну мету осягнути, треба готувати нашу молодь, виховувати її у військовому дусі, в почутті обов'язку, щиро і повсякчасно працювати для добра України та в готовності стати у відповідальну хвилину до збройної боротьби за неї".

Головні ідеологи стрілецького руху у своїх творах порушували проблему національного будівництва шляхом створення власних національних збройних формувань, зокрема, В.Старосольський ("Національний і соціальний момент в українській історії", "Думки про демократію"), В.Кучабський ("Розвиток національно-державницької думки"), Т.Мелень ("Український Легіон", "Промова на шевченківському святі"), В.Щуровський ("За волю України"), Д.Вітовський ("Лист сотні Вітовського до Президії союзу визволення України"), І.Балюк ("Листи з поля") та інші в тісній співпраці з відомим громадсько-політичним діячем, теоретиком українського націоналізму Д.Донцовим сформували загальну позицію національної ідеології.

У підрозділі 3.2 – "Соціально-культурна творчість" – розкрито суспільно-громадську, освітню, просвітню роботу Українських січових стрільців, завдяки якій було організовано масштабні акції, утворено осередки національного типу (курси з вивчення української мови, історії, краєзнавства, "Просвіти"), що формували та комплектували бібліотеки, хати-читальні, розвивали широку мережу шкільних закладів середнього типу з викладанням української мови та введенням обов'язкових предметів з історії та культури України.

За їхньої допомоги відбувалися різні національні маніфестації, збори, шевченківські вечори по різних селах і містечках України. Відроджувалися місцеві осередки "Просвіти", проводилися традиційні національні, календарні свята, присвячені історичним подіям та персоналіям. Важливу роль у цій діяльності УСС відіграла патріотично-просвітня робота на засадах відродження історії та культури козацтва, його могутнього потенціалу емоційно-психологічного, педагогічного, глибоко духовного начала людської душі та розуму. Така робота проводилась як серед воїнів військового формування, так і серед широких мас українського населення. Її головний зміст – високий національний патріотизм, що проявлявся у щоденній турботі про людей, свідомому ставленні до своєї землі, любові до своїх батьків, Батьківщини.

Широкомасштабні акції з українізації, освітньої роботи Українські січові стрільці провели на Волині, розпочавши організацію освітньої справи із заснування перших приватних шкіл, клубів, читалень та інших закладів національно-патріотичного типу, в яких пропагували українське друковане слово, історію, культуру, українську визвольну ідею. Вони реорганізовували

російські школи на українські, як наслідок – навесні 1916 року було відкрито першу українську школу у Володимир-Волинському. У червні 1916 року заходами комісаріату було відкрито школи для молодших класів у таких селах: Вуковичі, Руснів, Бискупичі, Шляхетні, Будятичі, Засковичі, Луковичі, Свинюхи, згодом – ще 17 навчальних закладів. У волинських школах вивчалися такі предмети, як читання, письмо, математика, історія, географія, письменство України і т. ін. Стрільці підготували і видали букварі "Материнське слово", "Читанку для чемних діточок", "Читанку для волинських дітей", сповнені патріотичного змісту, з елементами волинського краєзнавства, яскраво ілюстровані. За участю січовиків при школах відкривались їдальні, крамниці для малозабезпечених сімей та їхніх дітей, бібліотеки, проводилися курси з української мови для неписьменних селян, читальні, в яких роздавали книжки та часописи.

Окремі стрілецькі вчителі займалися місцевим краєзнавством, збирали фольклор волинського краю, досліджували народну архітектуру, пам'ятки старовини. Розвиток шкільної справи на Волині тривав до весни 1918 року. Заходами стрілецьких комісаріатів було відкрито 150 українських шкіл. Найбільш плідно на Волині працювали відомі стрілецькі діячі, вчителі: О.Бійовський, О.Вахнянин, І.Вербяний, Ф.Вишиваний, Р.Гриневич, І.Гуцуляк, О.Демчук, В.Дзюбак, Б.Заклинський, Г.Кадлубицький, К.Коник, Я.Кобилянський, Р.Леонтович, Д.Лотоцький, І.Маєвський, Л.Смулка, І.Старчук, К.Танчаковський, І.Ткачук, М.Угрин-Безгрішний та інші.

Масштабні акції з українізації широких мас українського населення були організовані українськими січовими стрільцями на Закарпатті, в Галичині, Волині та Наддніпрянській Україні, які мали вагоме значення для формування національної свідомості українців. Українські січові стрільці активно сприяли відновленню адміністративно-політичного життя, формували культурно-духовне середовище та активну громадську позицію в Наддніпрянській Україні за часів Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського. Всі їхні матеріальні, духовні ресурси та зусилля були спрямовані на відродження та формування загальної національної свідомості, що сприяло побудові української держави.

У підрозділі 3.3 – "Літературно-публіцистична, пісенно-поетична творчість" – охарактеризовано становлення й розвиток нових форм духовної, пісенно-поетичної, літературно-публіцистичної творчості Українських січових стрільців. З початком Першої світової війни та організацією збройних стрілецьких загонів відбувається процес формування публіцистичних, пісенно-поетичних форм стрілецької художньої творчості. Не маючи власних друкованих органів, перші стрілецькі твори було опубліковано на сторінках тогочасної галицької преси: газет "Діло", "Вісник Союзу визволення України", "Українське слово", які висвітлювали військові бойові дії за участю легіону Українських січових стрільців, зокрема, твори Р.Купчинського "Воєнні нариси", В.Гериновича

"Сучасні легенди", С.Фодчука "Смерека", "Про недужого товариша", "Під хрестом". Серед активних дописувачів різних українських видань, що виходили в Галичині, були відомі стрілецькі письменники і журналісти: В.Бемко, Р.Скела, В.Дзісковський, Т.Мелень, І.Балюк та інші.

Першими зразками їхньої видавничої діяльності були стрілецькі гумористично-сатирично часописи, журнали "Шляхи", "Вісник пресової квартири УСС", "Червона калина", в яких друкувалися історичні розвідки, літературні твори, стрілецька поезія та інші праці, що стали яскравими зразками стрілецької літературної публіцистики. Автори таких публікацій вміли кількома влучними реченнями стисло передати суть подій, викликати у читача гамму почуттів. Тут друкувалися такі відомі постаті представників духовної еліти січових стрільців, як Р.Купчинський, В.Атаманюк, Л.Карманський, Ю.Шкрумеляк, М.Підгірняк, М.Гайворонський, І.Іванець, В.Бірчак, М.Яцків, Є.Олесницький, В.Старосольський, В.Залізняк, О.Назарук, Д.Вітовський та багато ін.

На сторінках стрілецьких часописів публікувалися вірші, любовна лірика, патріотична поезія: "Синя Чічка", "Осіння картина" В.Бобинського, "Гуртом в ряди" М.Угрина-Безгрішного, "Внуки Дажбога" А.Лотоцького, "Видиш брате мій" Б.Лепкого та інші, що з часом стали класикою стрілецької пісенно-поетичної творчості.

Серед них на увагу заслуговують ще й такі пісенні твори: "Ой у лузі червона калина похилилася", "Ой видно село", "Гей ви, стрільці січові", "Бо війна війною", "Гей там, у вільхівці", "Їхав стрілець на війноньку", "Як з Бережан до Кадри", "Лунає клич, луна грімкий", "Зажурились галичанки", "Засумуй, трембіто", "Ой зацвіла черемха", "Видиш, брате мій" (інша назва "Журавлі"), "Питається вітер смерті", "За Збруч" та інші.

Вся пісенна спадщина Українських січових стрільців сьогодні складає більше п'ятдесяти зразків, які за короткий час стали популярними по всій Україні, включаючи кубанський край.

Деякі стрілецькі пісні зазнали народної фольклоризації, не втрачаючи свого змісту та популярності, зокрема, пісні М.Гайворонського "Їхав козак на війноньку" та Р.Купчинського "Ой та зажурилася" ще під час війни набули широкої популяризації по всій Україні. А така стрілецька пісня як "Ой у лузі червона калина похилилася" стала військовим гімном стрілецтва, з часом – поетичним символом пробудження нації, а сьогодні посіла почесне місце серед головних національно-духовних символів України.

Таким чином вся літературно-публіцистична, пісенно-поетична спадщина Українських січових стрільців глибоко пронизана духовним, національно-патріотичним, психоемоційним змістом, в основі якого закладено національну ментальність української нації та державності.

У підрозділі 3.4 – "Художньо-мистецька творчість" – розкрито процес розвитку художньо-мистецької творчості, представленої стрілецьким хором, театром, оркестром, живописом, різьбою по каменю й дереву, фотографією та іншими напрямами художньої культури. Зокрема, в березні 1915 року було створено чоловічий хор при Коші УСС під керівництвом підхорунжого Л.Гринішака. Його учасниками були представники довоєнних стрілецьких молодіжних хорових колективів, таких як "Бандурист", "Субрат" та інших. Того ж року було створено стрілецький оркестр під керівництвом М.Гайворонського, який брав активну участь у святах, маніфестаціях, військових зборах та парадах. Стрілецький хор та оркестр виступали в українських селах, передусім у тих, де перебував на дислокації Кіш УСС. Репертуар оркестру включав козацькі думи, народні пісні ("Ой, не ходи, Грицю", "Стоїть явір над водою", "Гей там на горі та й женці жнуть", "Ой там за Дунаєм", "Ой любив та кохав", "Ми гайдамаки"), марші (Д.Січинського "Стоїть Гора", Б. Вахнянина "Похоронний марш Т. Шевченка" та інші).

Оркестрова маршова музика виникає на основі стрілецької поезії та пісні. Це такі марші, як: "Перший стрілецький похід", "Другий стрілецький похід", "Стрипа", "В дорогу", "Їхав Козак". Їхнім автором був музичний диригент, керівник оркестру М.Гайворонський. До стрілецьких авторів, чию музику виконував оркестр на слова стрілецьких пісень, належали підхорунжий Р.Купчинський, Л.Лепкий, А. Баландюк та інші.

За короткий час своєї творчої діяльності стрілецький хор, оркестр, театр набули загального визнання. Їх почали запрошувати по містах Галичини. Сформувалася така собі мобільна концертно-агітаційна бригада, яка активно гастролювала по західноукраїнських містах. Стрілецькі хорові та музичні концерти мали широкий резонанс серед населення Галичини, особливо яскравим був концерт у Станіславові, репертуар якого містив такі відомі твори, як: "Ще не вмерли в Україні", "Ой у лузі червона калина", "Журавлі" та інші. Січовий оркестр забезпечував музичним супроводом обряд поховання побратимів, відомих українських політичних, громадських діячів, в тому числі похорони І.Франка, Є.Олесницького, Г.Бондара та інших.

Поряд із музичною і хоровою творчістю, серед стрілецтва розвивалось образотворче мистецтво, представлене різними мистецькими стилями й жанрами. Живопис був представлений карикатурою, графікою, дружніми шаржами, батальним та портретним живописом, картинами зі стрілецького побуту. Відомими стрілецькими художниками були: О.Курилас, якому належать картини "Маківка", "Битва на Лисоні", "Стрілець на варті", "Поранений", "Забитий стрілець", "Над книжкою", "Старшини під вікном", "Село Соснів", "Погорілі"; Ю.Назарак, його найбільш відомі картини – "Бій під Семіківцями", "Барабанний вогонь російської артилерії в Семиківцях"; І.Іванець, відомі його

картини "В поході", "Завія", "Допомога селу", "Стежа", "Вістовий", "В атаку", "Атака кінноти", "В поході на Бершадь".

Театральна діяльність воїнів легіону спиралася на кращі досягнення тогочасної української та світової драматургії. Репертуар включав переважно твори історичної і соціально-побутової тематики ("Ой, не ходи, Грицю", "Вій", "Маруся Богуславка" М.Старицького, "Безталання" І.Карпенка-Карого, "Невольник" М.Кропивницького та ін.).

Отже, спільним для всієї духовності Українських січових стрільців була і лишається любов до української землі, Батьківщини, її славного минулого, що знайшло своє відображення в музично-хоровій, театральній та інших видах художньо-мистецької творчості. На основі козацьких традицій створювалися мистецько-художні форми, увібравши новий історичний досвід змагань за Україну, під час яких склалася духовна основа українського менталітету, характеру, зрештою, української національної самобутності.

У ВИСНОВКАХ підбито підсумки і узагальнено результати дисертаційного дослідження, які можна звести до таких положень:

– духовну культуру можна означити як результат уособленої діяльності окремого етносу в межах його психологічно-ментальних, ціннісно-емоційних відчуттів добра, краси, любові, втілених у релігії, мистецтві, філософії, політиці, ідеології та інших складових;

– формування духовної культури Українських січових стрільців відбувається в кінці XIX – на початку XX століття в процесі загального українського культурно-національного відродження. Суспільно-політичні зміни, що відбулися на землях Східної Галичини, призвели у 70-80-х роках XIX століття до зародження національно-визвольного руху серед українського населення краю. У період створення перших політичних партій відбувається структуризація національного руху, до якого активно підключаються і молодіжні стрілецькі організації;

– молодіжно-національний рух у Західноукраїнських землях набуває масштабного значення і широкої популярності, внаслідок якої постійно збільшує свої ряди, трансформуючись від первісно протипожежних і національно-культурних основ до військово-мілітарних;

– головним завданням молодіжних товариств і організацій спочатку було національно-краєзнавче, військово-спортивне виховання, з розвитком організованого національного руху воно трансформується в мету, яка базувалася на ідеях давніх козацьких звичаїв і традицій здобуття національної незалежності, державності і зрештою формується в загальну національно-державницьку ідею нової генерації культурно-політичної еліти, де складовими державності було

формування власної військової української армії як основного елемента в боротьбі за державність;

– Українські січові стрільці були представниками першого українського війська з усіма на той час національними атрибутами та символами, стали елітою українського війська та відіграли значну роль у визвольних змаганнях українського народу 1917 – 1921 років;

– особливості національно-ідеологічної діяльності Українських січових стрільців відтворено в історико-теоретичних концепціях лідерів українського національного руху: К.Трильовського, Д.Донцова, підтриманих і концептуально доповнених ідеологами стрілецтва В.Старосольським, В.Кучабським, Д.Вітовським;

– українізація освітньо-просвітницької діяльності Українських січових стрільців активно відбувалася в Закарпатті, Галичині, Волині, Наддніпрянській Україні. Це виявилося в організованій формі освітньої українознавчої, громадсько-культурної діяльності, що кристалізувало ідею етнічної, територіальної та мовної спільноти українського народу, формуючи ідею національної ідентичності, створюючи політично свідоме суспільство, готове відстоювати ідеї національної державності;

– складовою духовної культури Українських січових стрільців стала пісенно-поетична, літературно-публіцистична, театрально-мистецька творчість, що відтворила любов до української землі, рідної Батьківщини та її славного минулого. Приміром, стрілецька пісня "Ой у лузі червона калина похилилася" була не лише гімном стрілецтва, а й своєрідним гаслом боротьби за українську національну державність, а образ червоної калини і сьогодні є одним із головних духовних символів України;

– преса Українських січових стрільців започаткувала новий етап в історії української журналістики, а саме – військової преси, що сформувалася у стрілецькому середовищі, сформувала плеяду культурно-громадських діячів, які на сторінках періодичних видань відтворювали історію національно-визвольних змагань, зокрема в таких виданнях, як: "Вісник Червоної Калини", "Календар-альманах Червоної Калини", "Літопис Червоної Калини", "Шляхи" та інших. Так було започатковано процес формування національно-героїчної, військово-патріотичної літератури.

– Українські січові стрільці зробили вагомий внесок у розвиток українського культурно-національного відродження, підготували ідеологічний ґрунт для здобуття державної незалежності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кузьменко Т.Г. Історичний розвиток стрілецької пісні / Т.Г.Кузьменко // Рідна школа. – № 5. – К., 2003. – С. 74-76.

2. Кузьменко Т.Г. Культурно-освітня діяльність Українських Січових Стрільців в Наддніпрянській Україні / Т.Г.Кузьменко // Проблеми історії України XIX – початку XX століть. – Вип. VII. – К. : Інститут історії України. 2004. – С. 21-24.

3. Кузьменко Т.Г. Педагогічна та освітня діяльність Українських Січових Стрільців на Волині / Т.Г.Кузьменко // Вісник КНУКіМ. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 11-14.

4. Кузьменко Т.Г. Культурно-політичний контекст історії України другої половини XIX – початку XX століття // Т.Г.Кузьменко / Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – Вип. 2. – К. : Міленіум, 2006. – С. 79-85.

5. Кузьменко Т.Г. Літературно-публіцистична та пісенно-поетична спадщина Українських Січових Стрільців / Т.Г.Кузьменко // Українська культура в контексті сучасних наукових досліджень та практичних реалій : зб. матеріалів Міжнарод. науково-практ. конф. – К. : ДАКККіМ, 2007. – С. 48-50.

6. Кузьменко Т.Г. Історико-теоретичні аспекти поняття "духовна культура" / Т.Г.Кузьменко // Трансформаційні процеси в сучасній українській культурі : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. – К. : КНУКіМ, 2007. – С. 135-140.

АНОТАЦІЯ

Кузьменко Т.Г. Духовна культура Українських Січових Стрільців в українському національно-культурному відродженні кінця XIX – початку XX століть. – Рукопис.

Дисертацією є рукопис на здобуття наукового ступеня кандидата культурологічних наук за спеціальністю 26.00.01. – теорія та історія культури. – Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2009.

У дисертаційному дослідженні автор розглядає духовну культуру Українських січових стрільців, що формується у процесі загальнонаціонального відродження української нації і державності кінця XIX – початку XX століть, коли Україна ще перебувала у складі Російської та Австро-Угорської імперій. В цих умовах УСС стають однією з провідних сил нації, що відроджувала та зберігала козацькі традиції, створюючи нові національно-державницькі, культурно-мистецькі цінності як основу нації і держави. Вони були виражені в індивідуальному та колективному почутті любові до України, поривах до свободи, незалежності народу, його державності, передані мовою поезії, пісень, ідей, символів та іншими формами української духовності. Головними методами та засобами формування нації була освіта, просвіта, краєзнавча, виховна, пропагандистсько-агітаційна, літературно-публіцистична діяльність, виражена в організації осередків національного типу: курсів з вивчення

української мови, історії, краєзнавства, "Просвіти", шкільних закладів з обов'язковим вивченням української мови, історії географії, фольклору, культури України.

Ключові слова: духовна культура, духовність, нація, націоналізм, націєтворення, національна ідеологія, культурно-освітні процеси, українізація.

АННОТАЦИЯ

Кузьменко Т.Г. "Духовная культура Украинских Сечевых стрельцов в украинском национально-освободительном возрождении конца XIX – начала XX столетий" – Рукопись.

Диссертация есть рукопись на соискание научной степени кандидата культурологических наук по специальности 26.00.01. – теория и история культуры. – Киевский национальный университет культуры и искусств. – К., 2009.

В диссертационном исследовании автор рассматривает духовную культуру Украинских сечевых стрельцов, что формируются в процессе общенационального возрождения украинской нации и государственности конца XIX – начала XX столетий, когда Украина еще была в составе Российской и Австро-Венгерской империй. В этих условиях УСС становятся основной силой нации, что возрождалась, воссоздавая новые национально-государственные, культурно-идеологические ценности как основной фундамент нации и государства.

Их помыслы были обусловлены в индивидуальном и коллективном чувстве любви к Украине, устремлении к свободе, независимости народа, его государственности. Главными их методами и способами в процессе формирования нации было образование, просветительная работа, украинизация, воспитательная, пропагандистско-агитационная, литературно-публицистическая деятельность, обусловлена в организации ячеек национального типа: курсов изучения украинского языка, истории, краеведения, "Просвиты", школьных учебных заведений с изучением украинского языка, истории, географии, фольклора, культуры Украины.

Ключевые слова: духовная культура, духовность, нация, национализм, национальная идеология, национальное образование, культурно-просветительный процесс, украинизация.

ANNOTATION

Kuzmenko T. G. "The Spiritual Culture of the Ukrainian Sichovi Striltsi in the Process of the Nathional Cultural Revival in the end of XIX – the beginning of XX Centuries". The Manuscript.

The dissertation for Candidate of Culturology Science Degree on speciality 26.00.01 – The Theory and History of Culture. – Kyiv National University of Culture and Arts. – Kyiv 2009.

In the investigation the author examines the spiritual culture of the Ukrainian Sichovi Striltsi which was formed in the process of the Nathional Ukrainian revival of the Nation and its political system in the end of XIX – the beginning of XX centuries. At that time Ukraine belonged to the Russian and Austria-Hungarian Empire and the Sichovi Striltsi were the leading strength of the Nation which revived and kept cossackes' traditions, thus, creating the new state relations and cultural values as a basis of the nation and state. The Sichovi Striltsi expressed their true love to their Motherland through the means of poems, songs, ideas and other signs of spiritual rivaval.

The main methods and means of state formation were educational, informative, propaganda and literary-publicistic activities which resulted in organization of the national courses on ethnography, history of Ukraine and the Ukrainian language.

The "Prosvita" organizanion was formed at that time and some schools with compulsary Ukrainian language were opened.

The key words: spiritual culture, spirit, nation, nationalism, nation formation, national idiology, cultural-educational processes, ukrainialization.